

Mati Ana in njen rod

Gašper Peternel

Gorenjski muzej, Tomšičeva ulica 42, SI 4000 Kranj,
gasper.peternel@gorenjski-muzej.si

Prispevek predstavlja Ano Pagon, mater pesnika Antona Žaklja, ki je izhajala iz Ažbetovega rodu v Dolenčicah. Osredotoča se na ključne osebe sorodstva, ki so zaznamovale čas njenega otroštva, in okoliščine, v katerih se je oblikovala kot narodna pesnica. V prispevku je širše predstavljen tudi Ažbetov rodovnik.

Ključne besede: Ana Pagon, Anton Žakelj, Matija Ažbe, Urban Ažbe, Anton Ažbe

The article presents Ana Pagon, mother of poet Anton Žakelj, who came from the Ažbe family in Dolenčice. It focuses on the key people of kinship that marked the time of her childhood and the circumstances in which she formed herself into a folk poet. The paper also presents Ažbe's pedigree in more detail.

Keywords: Ana Pagon, Anton Žakelj, Matija Ažbe, Urban Ažbe, Anton Ažbe

Ana Pagon (3. 5. 1780–5. 1. 1850), mati pesnika in duhovnika Antona Žaklja, se je rodila na velikem posestvu Ažbetovih v Dolenčicah v Poljanski dolini.¹ Kljub temu da o Aninem odraščanju nimamo prav dosti konkretnih podatkov, lahko sklepamo, da je večino časa preživela na domačiji, ki je bila ravno v tistem času eno izmed družabnih in gospodarskih središč pod Starim vrhom, Mladim vrhom in Koprivnikom. Anin praded Jožef Ažbe je bil javorski župan, ki je že imel na domačiji krčmo, kjer so se zbirali tako domačini kot popotniki.² Prav tam je stoletje in pol kasneje Ana poslušala ljudske pevce, godce in druge umetnike, ki so v kraje prinašali razne pripovedi in verze ter ustvarjali enkratni kulturni milje. In prav tam je najbrž slišala Mlado Mojco, Mlado Bredo in druge, ki jih je kasneje njen sin Anton zapisal, ko je pod vtisom Smoletovih in Korytkovih prizadevanj zbiral ljudske pesmi (Dolenc 1956: 208).

Matečkov rod je precej star. Iz pisnih virov se da razbrati, da je Urban Ažbe (Vrban Osbe) gospodaril že leta 1501 (Blaznik 1963: 307). V *Urbarju loškega*

---

¹ Domače ime pri Matečkovih. Slika 1.

² Tudi krčma je bila ena izmed dejavnosti, za katero je bilo potrebno dovoljenje. ARS, AS 783, knj. 29, urbar 1688–1694, s. p. Tolentschitz.

gospostva iz tega leta je namreč na seznamu hub vpisan pod številko 3, pod številko 5 pa je vpisan Matko Osbe. V urbarju iz leta 1560 je pod hubo 3 vpisan Jakob Ažbe (Iacob Osbe, sin Vrbana), Janez Ažbe (Iannes Osbe) pa je vpisan pod hubo 4, torej je prišlo do premika hube ali menjave lastnika (Kos 1894: 22).

Slika 1: Dolenčice nad Škofjo Loko med letoma 1928 in 1947. V sredini spodaj stoji stara Ažbetova hiša, hlev in dva kozolca. V ozadju na sredi je Malenski vrh s cerkvijo Marijinega vnebovzjetja, na skrajnem zgornjem desnem robu pa Blegoš (foto Vekoslav Kramarič, fototeka Slovenskega etnografskega muzeja).

Pavel Blaznik (Blaznik 1988: 71–72) v prispevku o naselitvi Poljanske doline ugotavlja, da je bila sedma huba (zadnja po vrsti) v Dolenčicah (Tolentschitz, okraj Javorje – Officium Aifriach) ustanovljena okrog leta 1291. Približno stalno število hub v vasi v naslednjih stoletjih kaže na kontinuiteto poselitve, kar npr. za zaselke za Prevalom (osojno pobočje Starega vrha) samo nekaj kilometrov severno zaradi neugodne naravne klime ne drži. Na drugi strani pa je med letoma 1500 in 1825 v Poljanski dolini le deset gruntov, ki so obdržali staro ime.

Iz *Urbarjev loškega gospostva* torej lahko razberemo, da je leta 1560 gospodaril Jakob (Iacob). V začetku 17. stoletja je gospodaril Tomaž (Thomas), omenjena je že švajga.³ Leta 1631 je v zapisu dodana pripomba: »Thomas je nedolgo nazaj umrl. Seje pšenico, sorščo, nič rži, ječmen 5 helmov, ajde 7 helmov, ovsa, prosa malo ... Ima 10 glav živine (govedo), 10 ovc, 2 helma fižola ali boba.« Napisano

³ Švajga oz. sirnica. Švajga je pravni termin za gospodarsko enoto, pogojno rečeno kmetijo, kjer so gojili molzno živino (v slovenskem prostoru pretežno ovce, ponekod tudi govedo) in pridelovali sir.

je, da od svojega hišnega mlina služi 7 goldinarjev, 43 krajcarjev. Nasledil ga je Štefan Ažbe (Stefan Asbe), leta 1660 se pojavi ime Mihael Ažbe (Mihael Asbe), leta 1688 pa Jožef Ažbe (Joseph Asbe).⁴

Tudi v terezijanskem katastru lahko vidimo, da je v 18. stoletju na domačiji gospodaril Jožef Ažbe (Joseph Ashwe, 1670–1759). Posestvo je obsegalo eno hubo in en mlin na en kamen na nestalni vodi.⁵ V seznamu mlinov je zapisano, da mlin št. 4 uporablja Joseph Ashwe an den Murouska. Moruščk domačini še danes poimenujejo isti nestalni potok, ki v vas priteče iz vasi Murave nad Dolencicami.⁶ Iz zapisov v urbarju iz let 1688–1694 vidimo, da se je ukvarjal s sirjenjem (švajga), imel dva gostača Jožefa Zidarja (Joseph Sidar) in Primoža Zakotnika (Primaß Sakotnigg), ob smrti pa je bilo zabeleženo, da je bil Jožef Ažbe župan Javorij (pokopan) pri sv. Martinu (takratna farna cerkev v Poljanah).⁷

Jožefov (Joseph)⁸ sin in naslednik na kmetiji Pavel Ažbe (Pauly Oshbee, 23. 1. 1714–29. 1. 1771)⁹ se je 3. 2. 1739 poročil z Marušo Miklavc (Marusha Miklauzh), hčerjo Primoža Miklavca (Primos Miklauzh) in Katarine (Katharina).¹⁰ Poročil ju je Gregor Naglič (Gregorio Naglitzch), kaplan v Poljanah. Z ženo sta imela enajst otrok. Pavla in Marušo je na kmetiji nasledil sin Janez Ažbe (Joanes Aschbee, 16. 5. 1757–26. 11. 1826). Leta 1772 se je poročil s Sholastiko Jelovčan (Scholastica Jeloutshen, 9. 2. 1750–26. 11. 1826), hčerjo Janeza in Maruše Jelovčan (Joanes in Marusha Jeloutshen), doma z vikariata sv. Jedrt. Imela sta deset otrok, kot šesta se jima je 3. 5. 1780 rodila Ana.

Dekletom na kmetih je bila pogosto določena podobna usoda. Tako kot so naposled omožili Ano, se je zgodilo tudi mlajšima sestrama Mariji (roj. 7. 3. 1784) in Luciji (roj. 9. 12. 1785). Prva se je 12. 6. 1809 poročila z Janezom Grošljem v faro Žiri (Stara vas 17), druga pa 27. 5. 1816 s Štefanom Koklom v sosesko sv. Jakoba (na Mlako 5). Od treh bratov se je Matija (roj. 6. 2. 1782) 12. 6. 1808 poročil z Marijano Kalan (Kalanova rodbina na Visokem), Andrej (roj. 24. 11. 1775) in Janez (roj. 16. 8. 1788) pa sta postala duhovnika. Andrej je bil v mašnika

⁴ Kontinuiteto gospodarjev na domačiji sem ugotavljal iz urbarjev loškega gospostva. Pri tem ni bilo moč ugotoviti natančnih datumov rojstev ali smrti. ARS, AS 783, knj. 18, urbar 1631; knj. 24, urbar 1659–1660; knj. 29, urbar 1688–1694: s. p. Tolentschitz.

⁵ ARS AS 174, knj. 6, 1754, urb. št 1015, rekt. št. 926.

⁶ Prav tam. V Bekantnus tabeli pod ime Joseph Aschwee – gruntar brez poklica, zapisane njive, katerih imena domačini uporabljajo še danes: u Leyschach/Lajše; na tersni/Trzen; per aplenzi/pri apnenci; u dobravi/dobrava; travnika na shupenzach/na Župencah in v Sakascho/za kaščo ... Prav tako sta zapisana dva gozdova: u dolgi kladi/Dolga klada in sa mladim verham/za Mladim vrhom.

⁷ ARS, AS 783, knj. 29, urbar 1688–1694: s. p. Tolentschitz.

⁸ Zapisi imen v okepaju izhajajo iz poročnih knjig Poljanske župnije.

⁹ Vse zapisane datume rojstev, porok in smrti sem našel v župnijskih matičnih knjigah.

¹⁰ Od kod izhaja Katarina, ni zapisano.

posvečen 23. 5. 1801. Do leta 1805 je deloval v Poljanah, najprej kot provizor, nato kot kaplan. Janez je bil v mašnika posvečen 1. 1. 1814. V zadnjem obdobju od leta 1821 do smrti 31. 3. 1832, ko je deloval v Radečah pri Zidanem Mostu, se je nanj med srednješolskim izobraževanjem v Karlovcu obračal mladi Anton Žakelj, saj mu je bil stric v duhovno in gotovo tudi finančno podporo, vsekakor pa najbližje živeči sorodnik, ki ga je lahko obiskoval (Dolenc 1956: 209).

Četudi sta se Anina brata Andrej in Janez izobraževala in postala duhovnika, podatkov o tem, da bi drugi bratje in sestre obiskovali šolo, ni moč zaslediti.¹¹ Če bi se Ana naučila pisati, bi prav gotovo kakšno izmed pesmi zapisala sama, tako pa vemo le, da je pesmi pripovedovala sinu Antonu in da jih je zapisal on (Dolenc 1956: 210).

Anina strica duhovnika

V času Aninega odraščanja (med letoma 1780 in 1805) sta poleg očeta Janeza družbeno dogajanje zaznamovala njegova brata duhovnika Matija in Urban.

Leta 1764 je javorska občina (okraji sv. Egidija, sv. Brikcija in sv. Jakoba – danes sv. Valentina) napovedala plačilo 2000 goldinarjev kot ustanovitveni kapital za vikariat Javorje, ki bi se tako delno osamosvojil od župnije Poljane. Naslednje leto je bil vikariat tudi ustanovljen, prvi vikar pa je postal Valentin Demšar.¹² Vendar pa je bilo prvo plačilo 1000 goldinarjev izvedeno šele leta 1768, drugo pa 1774 (NŠAL/Ž 1794: 2).

Matija Ažbe (20. 2. 1740–9. 4. 1822) je bil v mašnika posvečen leta 1764. Prvih šest let je služboval v Idriji, potem pa se je vrnil v domače kraje in bil v Poljanah kaplan. Poročni obred svojega brata Janeza, Matečkovega naslednika, s Sholastiko je opravil 26. oktobra leta 1772 v podružnični cerkvi takrat Blažene device Marije na Malenskem vrhu. Leta 1779 je postal kurat v Javorjah. 24. septembra 1787 je opravil konkurzni izpit. Tega leta je nakazal dodatnih 1000 goldinarjev, ki so najbrž služili kot kapital za dvig statusa javorskega vikariata v lokalijo (NŠAL/Ž 1794: 2). 16. 4. 1788 je Matija postal prvi lokalist v Javorjah, kjer je ostal do smrti 9. 4. 1822, torej skoraj 34 let (Steska 1908a: 1070).

---

¹¹ Od leta 1778 je v Poljanah že delovala trivialka (po reformah Marije Terezije in Franca Jožefa je osnovna šola postala obvezna za vse otroke – splošna šolska naredba iz leta 1774), vendar se je takratni poljanski župnik Urban Mohorič temu uprl. Naročeno mu je bilo, naj odstopi stanovanje in dohodke cerkovnika novemu učitelju, česar pa ni hotel storiti. Spor se je po tožbah cerkovnika razrešil šele leta pozneje.

¹² V knjigi mašnih ustanov župnije v Javorjah (1765–1915) je zapisano, da je bila 20. 9. 1765 izdana sodna odločba.

Matija je zgledno skrbel za duhovno oskrbo ljudi. Njemu pripada najstarejša ohranjena pridiga v slovenskem jeziku v Javorjah (iz leta 1809). Tako otroci kot hlapci, dekle in drugi prebivalci na kmetih so bili deležni redne verske vzgoje. Ob nedeljah je imel dve maši in popoldanski nauk, ki ga je bržkone obiskovala tudi Ana. Verouka stric Matija v Javorjah v času Aninega odraščanja v Dolencicah ni poučeval, saj je prošnjo za poučevanje na škofijski ordinariat poslal šele leta 1807 (Alič 2010: 155), ko je bila Ana že poročena v Ledine.

Najpomembnejša vloga v cerkvenih krogih je v Ažbetovem rodu pripadla Aninemu mlajšemu stricu Urbanu Ažbetu (21. 5. 1751–17. 12. 1827). V šematizmu je o njem zapisano sledeče:

Urban Ažbe, provizor, doma v Javorjah nad Poljanami, star 37 let, je bil v mašnika posvečen dne 27. septembra 1775 na naslov posestev štirih kmetov. Bil je zmožen mož, dober govornik in krepkega zdravja. Dopržil je vse svoje bogoslovne nauke z izvrstnim uspehom na inomoškem vseučilišču. Služboval je v briksenski škofiji 5 1/2 leta kot kaplan in 4 leta v Velesovem. V Škofji Loki je bil provizor vikariata 10 mesecev, vikar pa čez 3 leta. Dne 15. novembra 1792 postane begunjski župnik, katero župnijo je vodil do julija 1796, ko gre v Mošnje župnikovat do 1. 1819. Od tam pa se preseli kot kanonik v Ljubljano, kjer je umrl 17. decembra 1827. Bil je konzistorialni svetnik, dekan ljubljanske stolnice in vodja bogoslovnih ved, ker je bil tudi doktor bogoslovja. Obnašanja je bil lepega, življenja prav zgledega, ljudje so ga zelo radi imeli in spoštovali (Steska 1908b: 1095–1096).

Najdaljši staž duhovnega pastirstva je Urban Ažbe preživel v mošenjski župniji. Tja je spadala podružnična cerkev sv. Vida. Med letoma 1794 in 1798 so v cerkvi potekala številna prenovitvena dela: nov omet, tlak, nove klopi in nova oltarna slika sv. Vida, ki jo je naslikal Leopold Layer. Leta 1800 so na južni strani cerkvi prizidali kapelico Matere Božje. O tem priča napis na zadnji strani kapelice: »Haecapela aedificataest A. 1800 parochizante Urbano Aschbe sub fundatoribus Simone Rosmann et Laurentio Pocher« (Globočnik 2000: 254). Leopoldu Layerju je nato Ažbe naročil sliko Marije Pomagaj,¹³ ki so jo vstavili v nov lesen oltar, okrašen s kipi Marijinih staršev sv. Joahima in sv. Ane ter sv. Valentina in sv. Roka.¹⁴ »Kaj je Ažbeta nagnilo k zidanju kapele Marije Pomagaj? Najbrž želja, da bi tudi doma mogel častiti podobo, ki je bila tako priljubljena na Tirolskem. Morda se mu je to zdelo še toliko bolj potrebno, ker so Francozi že leta 1797 prvič za krajši čas zasedli naše kraje. Ljudje naj bi se v stiskah zatekali k Mariji Pomagaj. Z delom dobrega in skrbnega župnika Ažbeta se je skromno in skoraj neopaženo začela božja pot na Brezjah« (Benedik 1977: 10).

¹³ Slika 2.

¹⁴ Oltar je izdelal Jožef Götzl, kranjski rezbar, ki se je izšolal pri Marku Layerju, Leopoldovem očetu.

Slika 2: Leopold Layer, *Marija Pomagaj*, pred 1800, olje na platnu (foto Drago Holynski, fototeka Gorenjskega muzeja). Podoba Marije z detetom iz podružnične cerkve na Rupi je skoraj identična brezjanski *Mariji Pomagaj*, ki je ena izmed številnih slik s tem motivom, in so v Layerjevi delavnici nastale že pred letom 1800. Podlaga za upodobitev je bila slika *Marija z detetom* Lucasa Cranacha st. iz leta 1517. Leopold Layer se je pri ustvarjanju zgledoval po drobnem bakrorezu C. Schleicha.

Urban Ažbe in Leopold Layer sta kasneje še sodelovala. Zaradi Francozov je težko usodo doživela tudi Layerjeva družina, saj delavnica ni imela več naročil. Potem ko sta bila Leopold in njegov brat Valentin leta 1810 nekaj mesecev zaprta zaradi ponarejanja avstrijskega denarja (Valentin je v ječi tudi umrl), je Leopoldu naslednje leto pogorela delavnica. V upanju, da ga Bog odreši stiske, se je zaobljubil, da bo poslikal kapelo Matere Božje na Brezjah, kar je potem leta 1814 tudi storil.¹⁵ Poleg francoske okupacije so izražanje verskih čustev omejevali tudi strogi janzenistični nauki, ki niso tolerirali romanj in drugih ljudskih pobožnosti (Benedik 1977: 11). Marijine podobe na Višarjah in Sveti gori so se morale umakniti iz romarskih cerkva, tako da je osrednji kranjski prostor prav čaka spodbudo, ki je nazadnje vzniknila iz Urbanovega posluha za potrebe vernikov in osebne predanosti čaščenju Marije. Layerjeva sposobnost, da je prevzetim motivom vdihoval podobo in enkrateno, za slovenski prostor

---

¹⁵ Zapis na notranji strani loka kapele: »Leopoldus Layer pinxit anno 1814 ex Voto.«

značilen čustven naboj, je omogočila, da je motiv Marije Pomagaj nagovoril velike množice duhovno nenaslovljenih ljudi.

Lepe umetnosti v Javorjah

Na podlagi redkih ohranjenih umetniških izdelkov iz tistega časa, ki so (ne)posredno povezani z Ažbetovimi, sklepamo, da so Ana in njeni sorojenci odraščali v kulturno občutljivem okolju.

Stara gotska cerkev je bila okrog leta 1710 predelana v baročnem stilu in septembra 1755 poškodovana v požaru, vendar tudi popravljena¹⁶ (Kos 1894: 267). Cerkev je bila kasneje večkrat predelana, od opreme iz 18. stoletja pa ni ostalo skoraj nič. Layerjev Križev pot, ena od najstarejših umetnin, vendarle še danes visi v župnijski cerkvi sv. Tilna. Leta 1926 ga je kipar in podobar Josip Grošel obnovil, žal pa tudi nekoliko zabilisal poteze Layerjeve roke.

V zapiskih, ki so nastali ob vizitacijah javorskega okoliša leta 1924 (ob koncu temeljite prenove cerkve), je France Stele (1924, 1926: 58–61, 9) opomnil na še eno Layerjevo delo: »Nad vhodom v cerkev visi zelo zapuščena slika neznane-ga svetnika; Slika je raztrgana in potrebna popravila; je dosti dobro Layerjevo delo.«¹⁷ V knjigi oznanil (AŽJ, 1935–1939: 21) je 1. avgusta 1938 zapisano, da je bila Layerjeva slika Janeza na otoku Patmosu¹⁸ prodana Narodni galeriji za 500 din. Župnik je ugotavljal, da bi popravilo stalo preveč, saj je bila slika močno poškodovana. Sliko so nato v Narodni galeriji restavrirali, ob tem pa pripisali tudi nov ikonografski motiv, ki precej bolj ustreza ikonografiji starega oltarja v cerkvi kot motiv, ki ga opisuje župnik. Gre namreč za angela, ki prinaša sv. Joahimu Marijino brezmadežno ime v podobi monograma. Obdan je s sijem, kronan z dvanajstimi zvezdami in postavljen na polmesec z nakazanim profilom. Nekaj žarkov z imena pada tudi na Ano, ki zadaj desno kleči pred vhodom v svoj dom (Menaše 1994: 122). Žal dokumentov, ki bi pričali o tem, kdaj so Layerjeva dela prišla v Javorje, ni, vendarle pa se v najširšem časovnem okviru ujemata čas Layerjevega ustvarjanja in čas, ko je za lokalijo skrbel Matija Ažbe. Znani so številni križevi poti tega avtorja oziroma njegove delavnice, saj se je tovrstno čaščenje ob koncu 18. stoletja razmahnilo po širšem slovenskem prostoru. Ovalna slika pa je najbrž nastala v Layerjevem tretjem ustvarjalnem obdobju, torej v času, ko je prevzemal nove slikarske rešitve po J. M. Kremser-Schmidtu

¹⁶ Vanjo je treščila strela. V požaru je pogorelo tudi imetje petih posestnikov, ki so bili nato s strani škofa tri leta oproščeni robotnine.

¹⁷ Slika 3.

¹⁸ V zapisu je slika pospremljena s citatom: »Videl sem znamenje na nebu.« (Raz 15,1-4).

(1795–1810). Razporeditev svetlobe sledi ostri diagonalni kompoziciji na način, da stopnjuje *chiaroscuro*¹⁹ in s tem dramtizira dogajanje na sliki. Janezova glava je skoraj identična Aronovi.²⁰

Slika 3: Leopold Layer, *Angel prinaša sv. Joahimu Marijino brezmadežno ime v podobi monograma*. Olje na platno. Slika je bila do leta 1938 v cerkvi sv. Tilna v Javorjeh, nato pa prodana v Narodno galerijo (foto Janko Dermastja, fototeka Narodne galerije).

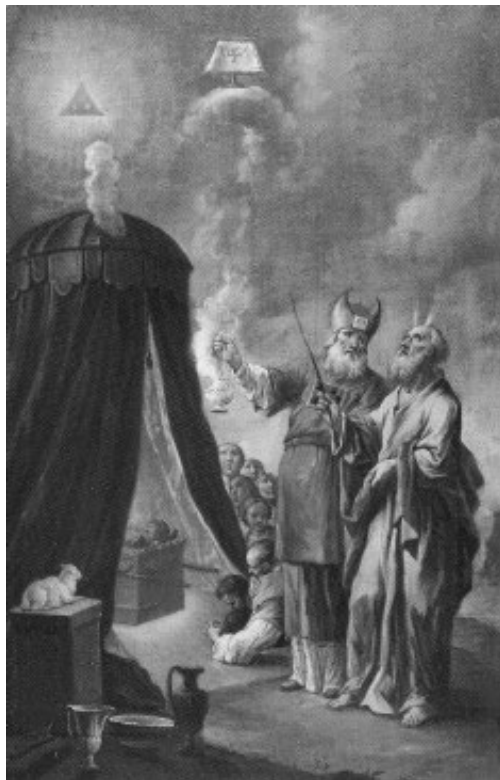
V tem obdobju je nastala tudi kmečka skrinja v obnovljeni Ažbetovi hiši.²¹ Letnica 1813 in enkratna izbira motivov – v srednjem polju glavne stranice je naslikan motiv vrnitve iz Egipta, v levem Marija z detetom (soroden motiv Mariji Pomagaj), v desnem pa Marija, Kraljica miru – izpričujeta posebno družinsko predanost čaščenju Marije. Zelo redko namreč sta na tak način hkrati upodobljena dva motiva Marije z Jezusom.

---

¹⁹ Močan kontrast med svetlobo in senco.

²⁰ Slika 4 (hrani Gorenjski muzej).

²¹ Slika 5. Janez Ažbe (1926–2005) se je še iz otroštva spominjal, da je bilo v stari hiši več kmečkih skrinj. Prav to je pred podiranjem hiše leta 1989 odpeljali Jurij Dolenc k Martenkovi v Podobeno. Njegov brat Ivan je po Jurijevi smrti organiziral, da je družina po obnovi hiše leta 2007 skrinjo vrnila, Matečkovi pa so jo dali obnoviti Jožetu Tavčarju, lokalnemu restavratorju in daljnemu sorodniku Frančiške, Janezove žene. 2. junija 2018 sta družini Matečkovih in Martenkovi sodelovanje tudi slovesno obeležili v prenovljeni Ažbetovi hiši.

Slika 4: Leopold Layer, *Mojzes in Aron (Skrinja zaveze)*, začetek 19. stoletja, olje na platno (foto Drago Holynski, fototeka Gorenjskega muzeja).

Slika 5: *Stara skrinja v hiši pri Ažbetu doma* (foto Gašper Peternel).

Od narodne pevke do vélikega slikarja pedagoga

Tudi Matečkovo znamenje (kapelica), ki ga v vizitacijah opisuje France Stele in je nastalo precej kasneje (1861), je imelo na sredi postavljen poznogotski kip Žalostne Matere Božje in naj bi bil del oltarja prvotne gotske cerkve, ki je stala na mestu zdajšnje.²² Kapelo je po izročilu dal postaviti Jurij Ažbe. Naročnika potrjuje tudi za javorski okoliš enkratna upodobitev sv. Jurija, ki jo je naslikal Štefan Šubic.²³ Ravno v tistem času (med letoma 1857 in 1861) je bil kaplan v Poljanah Anton Žakelj. Prav gotovo je v tem obdobju obiskal materin rojstni dom in bratranca, takratnega gospodarja.

Slika 6: Poznogotski kip Žalostne Matere Božje je delo ljubljanske delavnice iz zadnje četrtine 15. stoletja. Prvotno je bil del zasebnega oltarja v cerkvi (foto Gašper Peternel).

---

²² Slika 6. Kip je nastal v ljubljanski kiparski delavnici v tretji četrtini 15. stoletja. Original je danes v cerkvi sv. Tilna.

²³ Slika 7.

Slika 7: Fresko sv. Jurija je naslikal Štefan Šubic leta 1861, zadnji pa jo je restavriral Domen Slana leta 1989 (foto Gašper Peternel).

Jurij Ažbe (17. 4. 1830–21. 1. 1870) je bil sin Matija Ažbeta, Aninega brata, in njegove druge žene Helene Grošelj. Matijeva prva žena Marijana Kalan je umrla 22. 3. 1822, zato se je še enkrat poročil. Ker je bil oče Matija podjeten gospodar, je Janezu (28. 4. 1814–26. 1. 1889), edinemu sinu iz prvega zakona, v Javorjah kupil kmetijo (pri Vrbanač), Juriju pa naposled prepustil Matečkovo kmetijo (Dolenc 1982: 45). O Jurijevem gospodarjenju poleg kapelice priča tudi monogram z letnico (J A, 1868, 1870) na hlevu, ki še danes služi prvotnemu namenu. Jurij se je 22. 11. 1852 poročil z Marjano Debelak (21. 1. 1831–17. 9. 1899). Imela sta osem otrok, vendar jih je kar pet umrlo ob rojstvu ali kmalu potem. Za naslednika je bil določen najstarejši sin Janez (roj. 25. 6. 1854), dvojčka Alojza in Antona (roj. 30. 5. 1862) pa so poslali v šolo. To pa ni bila več odločitev očeta Jurija, ker je januarja 1870 nenadoma zbolel za pljučnico in umrl. Varuh domačije je postal polstric Janez (Vrbanač), vsaj dokler ne bi bil najstarejši nečak dovolj star za prevzem gospodarjenja. Po desetih letih (ok. 1880) je nenadoma umrl naslednik Janez, tako da ni ostalo drugega, kot da šolanje preneha in se domov vrne Alojz, saj je bil Anton prešibkega telesa za delo

na kmetiji. Bridka Alojzova usoda pa je poskrbela za še en preobrat. Z vsem srcem zaljubljen v Marijano Maček (Drmotovo iz Javorij) se vendarle z njo ni smel poročiti. Po mnenju polstrica in varuha Janeza je bila namreč Marijana prenizkega stanu (šivilja). Zahteval je, da se Alojz poroči s Frančiško Mesec, doma s Potočnikove kmetije v Rovtu v Selški dolini, in to se je 11. 3. 1881 tudi zgodilo. Poroka je zadolženi domačiji prinesla 2000 goldinarjev dote (Dolenc 1982: 47). Zakon brez ljubezni in naklonjenosti se je končal izjemno tragično, z ženino smrtjo zaradi alkohola in nasilja (Nepodp. 1899: 3).

Nesrečno bratovo usodo je iz tujine opazoval dvojček Anton. Potem ko je prekinil šolanje za trgovca v Celovcu (za ta poklic ga je določil varuh), se je odpravil v Ljubljano, kjer je leta 1880 spoznal Janeza Wolfa in se pri njem navdušil za slikarstvo. Mladi Tone je zanimanje za umetnost gotovo podedoval od očeta Jurija, umetniški dar pa bi lahko prišel tudi z mamine strani. Na isti, Kožuhovi domačiji v Kovskem vrhu je bila namreč rojena tudi Uršula Debelak, mamina teta, ki se je poročila k Jerebovim na Vrh Svetih Treh Krajev in je bila mati znanega belokranjskega podobarja Jerneja Jereba.²⁴ Anton se je leta 1882 odpravil na dunajsko akademijo, tam ostal dve leti, nato pa se zaradi konservativnosti profesorjev prepisal na likovno akademijo v Münchnu. Kot nadarjen študent je dobil od akademije brezplačen lastni atelje, spoprijateljil se je s profesorjem Gabrielom Hacklom in Ludwigo von Löfftzem, za specializacijo pa je obiskoval ure profesorja Alexandra Wagnerja. Zadnje leto študija (1890/91) je končal pri Andreasu Müllerju. V letih študija in tudi po tem, ko je na spodbudo Riharda Jakopiča in Ferda Vesela začel korekturni tečaj, se je Ažbe preživljal s kopiranjem slik v münchenski pinakoteki ter slikanjem priložnostnih portretov raznih meščanskih naročnikov iz kulturnega in gospodarskega življenja. Ko je naposled odprl svojo šolo, se je rešil tudi siromaštva, ki so mu bili bolj kot ne izpostavljeni vsi takratni slikarji (razen Jakopiča). Ažbetov opus ni obsežen, saj je svojo umetniško slavo dosegel kot slikarski pedagog. Med njegovimi učenci srečamo Riharda Jakopiča, Matijo Jamo, Mateja Sternena, Rozo Klein Sternen, krajši čas pa so se pri njem izobraževali tudi Ferdo Vesel, Nadežda Petrović, Risto in Beta Vukanović, Igor Grabar, Ludvik Kuba, Aleksej Javlenski, Dimitrij A. Šcerbinovski, Vasilij Kandinski, Dimitrij Kardovski, Mstislav v. Dobužinski, Emil Pacovski idr.

Največja razstava, na kateri je sodeloval Ažbe, je bila I. splošna slovenska umetniška razstava. Ob podpori dveh madžarskih aristokratov grofa Crenevilla in grofa J. Zichyja, avstro-ogrškega poslanika na bavarskem dvoru, je dobil za kulturno delovanje zunaj meja avstro-ogrške monarhije odlikovanje cesarja

---

²⁴ Na povezavo me je opozoril Rok Klemenčič, ko je zbiral gradivo za srečanje ob vrnitvi skrinje v novo Ažbetovo hišo leta 2018.

Franca Jožefa. Ob I. jugoslovanski umetnostni razstavi v Beogradu²⁵ ga je srbski kralj Peter I za šolanje južnoslovanskega umetniškega podmladka odlikoval z redom sv. Save.²⁶

Vsi ti dosežki pa vendarle niso mogli omiliti notranje bolečine, ki ga je razjedala ob bratovi nesrečni usodi. Njun varuh Janez Ažbe je bil izjemno gospodaren in pretkan človek. Med pripovedmi, ki jih je po vojni zbral Janez Dolenc in so izšle v zbirki *Kres na Grebljici*, se večkrat znajde njegovo ime. Sam sebe je imenoval javorski bog. Bil je namreč zelo spreten pri posojanju denarja in tudi pri urejanju drugih uslug. Tako pripovedujejo, da je imel dobre zveze tudi v Škofji Loki in Kranju, saj je tudi tja posojal denar. Ker je uredil, da domačim fantom ni bilo treba služiti večletne vojaščine, so mu morali dolg vračati z večletno tlako. Veljal je za zelo preračunljivega gospodarja, ki je bil oster do svojih hlapcev in dekel (Dolenc 2000: 88). Leta 1868 so javorski farani hoteli postaviti novo cerkev na Polešici (grič nad Javorjami), pa je Janez Ažbe (Vrbanač) to preprečil, češ da Javorci nimajo niti za orodje, pa bi zidali novo cerkev. Seveda je nasprotoval predvsem zato, ker je imel takrat v Javorjah gostilno, ki bi bržkone zaradi lokacije nove cerkve izgubila lep del dohodkov.²⁷

Tako je po Jurijevi smrti Janez vzdrževal tudi Matečkovo domačijo, kjer se je v naslednjih letih nabralo kar nekaj dolga. Verjetno je bil to razlog, da se mu Alojz, kljub temu da je bil ob neželjeni poroki polnoleten, ni upal upreti. Zato Anton od domačih med študijem slikarstva ni dobival nikakršne finančne pomoči in je svoja študentska leta, kakor po spominih Sternena in Vesela opisuje Karel Dobida v Doneskih k Ažbetovemu življenjepisu, preživel včasih povsem sestradan (Dobida 1962: 36).

Z bratom si je redno dopisoval, za njega pa je naslikal tudi avtoportret. Po različnih navedbah umetnostnih zgodovinarjev naj ne bi slike nikoli poslal domov, vendar pa je nekoliko nenavadno pričevanje Ivanke Ažbe (intervju, 30. 5. 2006), ki je povsem prepričana trdila, da je bila slika (avtoportret s cigareto) na steni kamre nad vežo v stari Matečkovi hiši, odnesli pa so jo vlasovci, ko so v začetku februarja 1945 pustošili po teh krajih.²⁸ Prav tako se spominja očetovih besed, da je hišo po tragediji, ko je zaradi nasilja umrla Frančiška (8. 11. 1899), obiskal župnik Janez Pfajfar in ukazal, naj se Ažbetove slike štirih letnih časov odstranijo s stene, češ »ni čudno, da se dogajajo take hude stvari, ko pa nikjer ne vidim božjih podob.« Marija Alič, ki je bila pri Matečkovih ravno v tem času

²⁵ Odprtje razstave je potekalo 21. septembra 1904, na isti dan kot je bil kronan Peter I. Karadordević. Izraz »jugoslovanski« se je uporabljal že več desetletij pred nastankom Jugoslavije.

²⁶ Obsežnejši zapis je dostopen na www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi132240.

²⁷ Zapis o tem je moč najti v zapiskih župnika Vojka Seljaka h kroniki faranov za leto 1868, Javorje (1987–2001).

²⁸ Danes je slika v Narodni galeriji, njena pot do tja pa ostaja nejasna.

dekla, slike opisuje: »Takoj za durmi je bila pomlad: cvetoče drevo, v vinogradu obrezujejo trte; naprej na steni je bilo poletje: cvetoče rožice pa žanjice. Na tretji steni je bila jesen: obiranje jabolk, trganje grozdja in vsipanje iz brente v kad. Za pečjo je bila četrta slika: zima, otroci se drsajo in kepajo po snegu, zraven pa stoji ded v pisanem kožuhu in s kučmo na ušesih.« Slike naj bi kasneje skurili v peči (Dolenc 2000: 89).

Alojz je bil zaradi nasilja nad ženo obsojen na šest let zapora (nepodp. 1899a: 5). Ko se je vrnil iz zapora, naj bi se poročil z dolgoletno ljubeznijo Drmotovo Marijano.²⁹ V tem času je alkohol pokopal tudi slikarja Antona Ažbeta, ki je umrl 6. 8. 1905, še preden se je brat vrnil iz zapora. Alojz je umrl deset let za njim (16. 6. 1915). Za njim je domačijo prevzel Karol, sin iz prvega zakona. Gostilne takrat pri hiši ni bilo več.

Stoletje do spominske sobe v rojstni hiši Antona Ažbeta

Tudi Karol Ažbe (19. 1. 1886–16. 12. 1939) se je dvakrat poročil. Prvič 16. 2. 1914 z Marijo Peternel (12. 10. 1880–31. 5. 1921). Z njo je imel tri otroke. Z drugo ženo Marijo Dolenc (roj. 3. 10. 1895–8. 9. 1949) se je poročil 21. 8. 1921. Z njo je imel štiri otroke. Med njimi sta bila Ivanka Ažbe, dragocena pričevalka družinskih spominov, in Janez Ažbe (12. 8. 1926–3. 5. 2005), zadnji gospodar s priimkom Ažbe, ki se je 21. 2. 1953 poročil s Frančiško Tavčar iz Gorenje Žetine. Imela sta štiri hčere, zato se priimek na naslednji rod ni prenesel po konvencionalni poti.

Janez Ažbe je stoletja staro hišo leta 1989 podrl in na njenem mestu postavil novo. Tik pred 100. obletnico slikarjeve smrti so se okrepila prizadevanja, da bi v kleti nove hiše (edini ohranjen del stare) uredili slikarjevo spominsko sobo. S sodelovanjem Narodne galerije, takratnim direktorjem dr. Andrejem Smrekarjem in kustosinjo Marjo Lorenčak je oblikovalec Miljenko Liculj oblikoval stalno razstavo, na kateri je mogoče videti tudi nekatere reprodukcije Ažbetovih slik. Arhitekturno podobo je sodobni podeželski hiši vdihnila dr. Živa Deu. Žal Janez Ažbe odprtja prenovljenega doma ni dočakal, saj je po kratki bolezni prej umrl.

---

²⁹ Zapisa v župnijski knjigi ni.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (= AS)

- AS 783, Gospostvo Škofja Loka.
- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL)

- NŠAL, 1794: Vizitacijsko poročilo župnije Javorje.
- NŠAL, 1765–1940: Matične knjige župnije Javorje.
- NŠAL, 1689–1744: Poročna knjiga župnije Poljane.
- NŠAL, 1765–1780: Poročna knjiga župnije Poljane.

Arhiv župnije Javorje (= AŽJ)

- AŽJ, 1765–1915: Liber Fundationum – knjiga mašnih ustanov.
- AŽJ, 1868: Zapiski župnika Vojka Seljaka v župnijski kroniki (1985–2001).
- AŽJ, 1935–1939: Knjiga oznanil iz arhiva župnije Javorje.

Narodna galerija v Ljubljani

- NGS227

Slovenski etnografski muzej

- F0037373

Spletna vira

- <http://www2.arnes.si/~krsrd1/srdindex/A026.html>, dostop 18. 11. 2021
- <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi132240>, dostop 4. 12. 2021

Literatura

Milena ALIČ, 2010: *V zavetju sv. Tilna*. Javorje: Župnijski urad.

Metod BENEDIK, 1977: *Brezje*. Kratka zgodovina in opis božje poti, Ljubljana: Frančiškanska prokuratura.

Pavle BLAZNIK, 1963: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Pavle BLAZNIK, 1988: Kolonizacija Poljanske doline. *Žirovski občasnik* 9/14, 71–72.

– –, 1962: *Anton Ažbe in njegova šola*. Katalog – zbornik ob 100. obletnici smrti, Ljubljana: Narodna galerija, 35–36.

Janez DOLENC, 2000: *Kres na Grebljici*. Pripovedke iz loškega pogorja. Ljubljana: Kmečki glas.

– –, 1956: Anton Žakelj – Rodoljub Ledinski (Odlomek iz monografije). *Loški razgledi* 3, 205–216.

– –, 1982: Zapis o slikarju Antonu Ažbetu (Ob 120-letnici rojstva). *Loški razgledi* 29, 45–52.

Damir GLOBOČNIK, 2000: Bazilika Marije Pomagaj na Brezjah. *Brezjanski zbornik*. Ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina. 249–268.

Franc KOS, 1894: *Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja*. Ljubljana: Matica slovenska.

Lev MENAŠE, 1994: *Marija v slovenski umetnosti*. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne. Celje: Mohorjeva družba.

NEPODP. 1899a: Grozen umor. *Slovenec: političen list za slovenski narod* 27/258, 4.

NEPODP. 1899b: Ubijalec svoje žene pred porotniki. *Slovenec: političen list za slovenski narod* 27/283, 3.

Franc POKORN, 1908: Franc Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788, Ljubljana: Knezo-škofijski ordinariat ljubljanski.

France STELE, 1924, 1926: Zapiski XXVI: 58–61 in Zapiski XLVII: 9. Ljubljana.

Viktor STESKA, 1908a: Matija Ažbe. *Zgodovinski zbornik* 15/67. Ljubljana: Katoliška tiskarna.

– –, 1908b: Urban Ažbe, *Zgodovinski zbornik* 15/69, Ljubljana: Katoliška tiskarna.

Andrej VOVKO, 1981: Iz zgodovine osnovne šole v Poljanah. *Loški razgledi* 28, 233.

Povzetek

MATI ANA IN NJEN ROD

Ana Pagon (rojena Ažbe) je odraščala na premožni kmetiji pri Matečkovih v Dolenčicah v Poljanski dolini. Pri petindvajsetih letih se je preselila v Ledine, kjer se je omožila z Urbanom Žakljem, gospodarjem na kmetiji pri Veharju. Ledine so bile manjša vas nad mestom Idrijo, ki je bilo v tistem času zaradi rudnika živega srebra drugo največje mesto dežele Kranjske. Urbanu in Ani se je 14. oktobra 1816 rodil sin Anton – pesnik Rodoljub Ledinski, ki je zapisal *Mlado Mojco*, *Mlado Bredo* in druge ljudske pesmi, ki mu jih je pripovedovala mati Ana. Po Urbanovi smrti se je Ana poročila z Valentinom Pagonom in se z otroki preselila na njegovo posestvo pri Trevenu v Dolah nad Idrijo.

Iz Ažbetovega rodu poleg Ane izhajajo tudi druge pomembne osebnosti slovenske kulturne zgodovine in umetnosti. Njen stric duhovnik Urban Ažbe je bil začetnik največje romarske poti na Kranjskem. Dal je pozidati kapelo Marije Pomagaj na Brezjah ter slikarju Leopoldu Layerju naročil njeno poslikavo in znamenito oltarno sliko Marije Pomagaj z Jezusom. Leta 1862 se je na domačiji rodil Anton Ažbe, slikar in najslavnejši slovenski likovni pedagog, ki je v svoji zasebni slikarski šoli v Münchnu ob prelomu v 20. stoletje korigiral tako slovenske impresioniste kot svetovno znane umetnike, kot so Vasilij Kandinski, Alexej von Jawlenski, Nadežda Petrovič idr. Za kulturno delovanje zunaj meja avstro-ogrske monarhije je prejel odlikovanje cesarja Franca Jožefa. Srbski kralj Peter I. Karadorđević ga je za šolanje južno-slovanskega umetniškega podmladka odlikoval z redom sv. Save.

V kleti prenovljene rojstne hiše Pri Ažbetu doma je v sodelovanju z Narodno galerijo od leta 2004 urejena spominska soba, posvečena slikarju in njegovemu rodu.

Zusammenfassung

MUTTER ANA SAMT ABSTAMMUNG

Ana Pagon (geborene Ažbe) wuchs in der wohlhabenden Bauern familie Mateček in der Ortschaft Dolenčice im Poljana-Tal auf. Mit 25 Jahren zog sie nach Ledine, wo sie Urban Žakelj heiratete, Herr des Hauses, das unter dem Namen „Bei den Vehars“ bekannt war. Ledine ist ein Dorf oberhalb von Idrija, daswegen seines Quecksilberbergwerks die zweitgrößte Stadt im Herzogtum Krain war. Den Eltern Urban und Ana wurde am 14. Oktober 1816 der Sohn Anton – der spätere Dichter Rodoljub Ledinski geboren, Autor der Volkslieder *Die junge Mojca* (slow. *Mlada Mojca*), *Die junge Breda* (slow. *Mlada Breda*) und andere Volkslieder, die ihm von seiner Mutter Ana erzählt worden sind. Nach dem Tode des Vaters Urban heiratete Mutter Ana ein zweites Mal und zog mit ihren Kindern auf das Anwesen ihres Mannes bei Treven in Dole oberhalb von Idrija.

Des Ažbe-Geschlechtsentstammten neben Ana noch weitere bedeutende Persönlichkeiten der slowenischen Kultur- und Kunstgeschichte. Ihr Onkel, Priester Urban Ažbe war der Begründer des größten Pilgerweges im Herzogtum Krain. Er ließ in Brezje die Mariahilf-Kapelle errichten und beauftragte den Maler Leopold Layer zur Wandbemalung der Kapelle und des berühmten Altarbildes „Maria HilfmitJesus“. 1862 wurde auf dem gleichen Gehöft der Maler und berühmteste slowenische Kunstpädagoge Anton Ažbe geboren. In seinem privaten Kunstatelier in München beschäftigte er sich zur Jahrhundertwende ins 20. Jahrhundert mit dem Korrigieren slowenischer Impressionisten, sowie weltberühmter Künstler, wie Wassily Kandinsky, Alexej von Jawlensky, Nadežda Petrović und andere. Für sein weitreichendes kulturelles Engagement über die Grenzen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie hinaus wurde er von Kaiser Franz Joseph I. ausgezeichnet. Der serbische König, Peter (Petar) I. Karađorđević verlieh ihm den St.-Sava-Orden.

Im Untergeschoss des renovierten Geburtshauses von Ažbe wurde 2004 in Zusammenarbeit mit der slowenischen Nationalgalerie ein Gedenkzimmer eingerichtet, das dem Maler und seiner Familie gewidmet ist.